

УДК 631.11

Щурик М. В., д.е.н., професор

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького

СКЛАДНОЩІ УПРАВЛІННЯ СТАНОВЛЕННЯМ І РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНИМИ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ РИНКУ

Анотація. Приводиться характеристика становлення й розвитку виробничих кооперативів і державних сільськогосподарських підприємств у вітчизняному аграрному секторі. Аналізуються основні причини, які гальмують успішну діяльність соціально-орієнтованих агрогосподарств у сільському господарстві Карпатського макрорегіону. Особлива увага акцентується на процесах формування земельних фондів державних і колективних підприємств в умовах імплементації ринкових відносин. Вказується, що недостатній розвиток соціально-орієнтованих агропідприємств зумовлений чинною аграрною політикою, діючою моделлю розвитку сільськогосподарських підприємств. Аналізується розвиток недержавних і приватних господарств Карпатського макрорегіону. Доведено, що державну фінансову підтримку одержують передусім, великі агрогосподарства. Обґрунтовується потреба каталізувати становлення й розвиток державних сільськогосподарських підприємств і господарств колективної форми.

Ключові слова: кооперативи, держгоспи, соцзахист, реформи, ринок, модель, приватизація.

DIFFICULTIES IN MANAGEMENT OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIALLY-ORIENTED AGRICULTURAL ENTERPRISES IN MARKET CONDITIONS

Abstract: It is characterized the formation and development of production cooperatives and state agricultural enterprises in a domestic agricultural sector. It is analyzed the main reasons hampering the success activity of socially-oriented agricultural farms in the agriculture sphere of the Carpathian macro region. The particular emphasis is placed on the processes of the formation of land funds of public and collective enterprises in the terms of the implementation of market relations. It was indicated that the insufficient development of the socially-oriented agricultural enterprises is caused by the current agricultural policy and the valid model of development of the agricultural enterprises. It is analyzed the development of the non-state and private farms of the Carpathian macro region. It was proved that mainly the large state agricultural farms receive the state financial support first of all. It is substantiated the necessity of the catalyzing of formation and development of state agricultural enterprises and farms of collective forms.

Key words: cooperatives, the state farms, social protection, reforms, the market, a model, privatization.

Постановка проблеми. Загострення соціальних проблем на селі зумовлює потребу генези заходів, які би інтенсифікували формування й розвиток соціально-орієнтованих сільськогосподарських підприємств. Земельна та аграрна реформи в Україні спрямовані, передусім на організацію й розвиток агрогосподарств приватної форми власності, великих корпоративних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запровадження ринково-орієнтованих земельних відносин у вітчизняному аграрному секторі призвело

до радикальних змін у організації становлення, розвитку й управління сільськогосподарськими підприємствами. Саме тому означені трансформаційні заходи стали предметом дослідження, дискусій серед значної частини вітчизняних і зарубіжних учених, провладних структур, практичних працівників тощо. Науковцями акцентується увага на тому, що імплементація ринкової моделі господарювання у вітчизняному аграрному секторі негативно вплинула на поліпшення соціального захисту селян. Нинішні засади розвитку сільського господарства базуються на дешевій робочій силі, ручній праці, котра не створює умов імплементації у виробничий процес інвестицій, інноваційних продуктів. Нинішня модель розвитку АПК базується на дешевій робочій силі і на дешевих ресурсах. Така економічна модель за своїми базовими властивостями не потребує інвестицій у людський капітал (навіть якщо існує реальна можливість таких інвестицій), не формує внутрішній платоспроможний попит на інновації та інноваційну продукцію, не створює належних стимулів до інноваційної діяльності [1, с.90]. Належне вирішення соціальних завдань на селі значною мірою залежить від участі у них науки, залучення додаткових фінансових ресурсів, розвитку сільських територій, створення нових робочих місць, зростанні доброботу сільських мешканців. Йдеться про чинники, котрі формують і безпосередньо впливають на якість формування людського капіталу, слугують базисом для розв'язання соціальних проблем сільських мешканців. Їх значущість особливо зростає у умовах сьогодення. ...Якщо декілька десятиліть тому конкурентні переваги країн визначалися головним чином природними ресурсами та капіталом, то в сучасних умовах формування постіндустріального суспільства економічне зростання розвинутих країн на 64% залежить від рівня людського й соціального потенціалу, на 20% – від природних ресурсів та на 16% – від капіталу [2]. Таким чином нині надактуальним завданням, яке постає перед аграрним сектором є забезпечення успішного розвитку функціонуючих аграрних підприємств, яке можна вирішити завдяки запровадженню якісно нових відносин до людини, розв'язання соціальних проблем на селі. Слід усвідомити, що «ера» дешевої робочої сили у вітчизняному аграрному секторі вичерпує свої ресурси.

Втім, як засвідчують дослідження для багатьох сільськогосподарських підприємств, особливо приватної форми власності, агрохолдингів соціальний захист продовжує фактично залишатися поза увагою власників і користувачів аграрних земель. Подолання суперечностей у розвитку аграрного сектору вимагає перегляду усталеного підходу до сільського господарства як до галузі, що має виключно виробничо-комерційне призначення. Світове співтовариство дедалі більше керується концепцією багатофункціональності сільського господарства, згідно з якою у процесі сільськогосподарської діяльності не тільки виробляється продовольство і промислова сировина, а й створюються суспільно значущі блага ... Вихідною стратегічною постановою політики сільського розвитку є те, що вона має бути спрямована на підвищення доходів бідних верств населення, а не на підтримання їх комфортного існування в умовах бідності [3, с. 67].

Поряд із сільськогосподарськими підприємствами приватної форми власності, агрохолдингами, фермерськими господарствами, іншими недержавними формуваннями у вітчизняному аграрному секторі за результатами аграрної й земельної реформи в Україні був започаткований розвиток кооперативних і державних господарств, які відносяться до групи соціально-орієнтованих. Втім належного розвитку за останніх 20 років вони не одержали. Крисальний О.В. зазначає, що кооперативний сегмент аграрного ринку гальмується недосконалістю законодавства, слабкою матеріальною базою, відсутністю кваліфікованих кадрів-організаторів кооперативного руху, недостатньою обізнаністю селян у перевагах об'єднання зусиль на умовах кооперації для подальшого розвитку та відсутністю належної державної підтримки [4, с. 7].

Не набули належного розвитку також державні сільськогосподарські підприємства. За результатами земельної й аграрних реформ у вітчизняному аграрному секторі було повністю знищено радгоспи, котрі в умовах директивної моделі господарювання в абсолютній своїй більшості склали групу державних сільськогосподарських підприємств. Як засвідчують дослідження основною причиною руйнації державних агрогосподарств стала надумана, хибна думка, що державні сільськогосподарські підприємства в умовах ринкової моделі господарювання не в змозі забезпечити високоефективне виробництво сільськогосподарської продукції. Втім така оцінка знеособлює потребу вирішення соціальних завдань на селі, захист селянина, розвиток сільських територій тощо. Саме ця соціальна складова діяльності соціально-орієнтованих сільськогосподарських підприємств залишається нині недостатньо дослідженою вітчизняними й зарубіжними вченими.

Постановка завдання. Дослідити причини, котрі гальмують становлення й розвиток кооперативних і державних сільськогосподарських підприємств в Україні та Карпатському макрорегіоні зокрема.

Результати дослідження. Трансформаційні заходи в зв'язку з запровадженням у вітчизняному аграрному секторі ринкової моделі господарювання спричинили радикальні зміни в організації сільськогосподарського виробництва. Замість колишніх колгоспів і радгоспів були створені нові форми сільськогосподарських підприємств. Поряд із агрогосподарствами державної й колективної форми власності швидкого розвитку набули підприємства приватної власності, великі агрогосподарства-агрохолдинги. Вони свої зусилля спрямовують на нарощування обсягів виробництва аграрної продукції. В той же час недостатня увага приділяється соціальному захисту селянина, поліпшення його добробуту. В Україні не сформульовано стратегію і тактику економічних реформ з точки зору їх впливу на соціальний добробут усього народу, не визначено часові рамки та очікувані результати трансформації національної економіки [5, с. 49]. Нинішній розвиток сільськогосподарських підприємств, особливо недержавних і приватних господарств не враховує участі в цьому процесі селянина, сільського жителя. Індивідуальні інтереси діючих суб'єктів господарювання спрямовуються на задоволення власних а не суспільних потреб. Втім, як засвідчують дослідження

процес трансформації цінностей суб'єктів підприємницької діяльності є складним і довготривалим, оскільки йдеться про усвідомлене привиття розуміння того, що суспільні інтереси повинні бути первинними по відношенню до індивідуальних, особистих. Означене потребує формування в державі спеціальної програми, в основі якої слід покласти морально-етичні, духовні чинники, реалізація яких потребує створення адекватних інституцій. При цьому досягнення очікуваних позитивних наслідків потребує тривалого відрізка часу, коштів та досягнення стабільності в діяльності сільськогосподарських підприємств у вітчизняному аграрному секторі.

Ретроспективний аналіз засвідчує, що в складі діючих нині агроформувань є так звані соціально-орієнтовані агропідприємства, котрі організовують сільськогосподарське виробництво з одночасним соціальним захистом селян. Мова йде про виробничі кооперативи та державні сільськогосподарські підприємства. Особливо це стосується аграрного сектору Карпатського макрорегіону в якому за результатами аграрної й земельної реформ було утворено на землях колишніх колгоспів і радгоспів зверх трьох мільйонів дрібних господарств населення. Дослідження засвідчують, що більшість із них організовує виробництво, збут сільськогосподарської продукції стихійно, самотужки та без підтримки адекватних органів місцевого самоврядування, держави. Донині продовжує залишатися відсутньою конструктивна система, котра би зробила їхню діяльність чітко визначеною, передбачуваною, професійною, стабільною тощо. У даних умовах кооперація малих форм господарювання на селі – це один із небагатьох, а можливо єдиний шлях для селян відстояти свої інтереси як потенційних партнерів і водночас конкурентів великого агробізнесу [6, с.63]. Успішний розвиток абсолютної більшості господарств населення макрорегіону, в підпорядкуванні й власності котрих знаходиться майже 80% сільськогосподарських угідь, на наше переконання потребує об'єднаних дій, інтеграції в юридично організовані, соціально-орієнтовані агроформування. Переваги кооперативів (виробничих і обслуговуючих) полягають у тому, що кожен його член, навіть асоційований має право на працю, пенсійне забезпечення, участь в управлінні підприємством, доступ до кредитних ресурсів, тощо. Однак достатнього розвитку донині ці агроформування не одержали, про що переконливо засвідчує динаміка їх становлення та питома вага в загальній кількості агропідприємств (табл.1)

Судячи з даних табл.1, доля соціально-орієнтованих агропідприємств у загальній кількості постійно зменшується, що засвідчує про недооцінку їх розвитку. В аграрному секторі Карпатського макрорегіону кількість виробничих кооперативів за останні 7 років зменшилася майже вдвічі. На початок 2015 за нашими розрахунками в сільському господарстві функціонувало лише близько 30 кооперативів. Відомо, що крім виробничих у сільському господарстві приймали участь обслуговуючі кооперативи. Вони займалися заготівлею і збором молока, м'яса, овочів і фруктів, дикоростучих ягід і грибів, лікарських рослин, переробкою сільськогосподарської продукції тощо. Нині абсолютна більшість із них припинила своє існування. Це при тому, що завдяки функціонуванню цих підприємств створювались робочі місця,

сільські мешканці мали роботу від якої одержували матеріальну винагороду, поповнювались місцеві доходи, краще забезпечувався соціальний захист місцевого населення. Таким чином, нині надактуальним завданням є відновлення старих та створення нових обслуговуючих кооперативів.

Таблиця 1

Кількість та динаміка діючих підприємств АПК за організаційно-правовими формами господарювання у 2009-2013 рр. [7]

Роки	2009		2010		2011		2012		2013	
Всього підприємств	одиниць	у % до заг. к-сті.	одиниць	у % до заг. к-сті.	одиниць	у % до заг. к-сті.	одиниць	у % до заг. к-сті.	одиниць	у % до заг. к-сті.
	57858	100,0	58387	100,0	59059	100,0	57152	100,0	56493	100,0
Господарські товариства	7545	13,1	7428	12,7	7879	13,3	7819	13,7	7769	13,8
Приватні підприємства	4112	7,1	4229	7,2	4326	7,3	4333	7,6	4243	7,5
Виробничі кооперативи	1373	2,4	1262	2,2	1101	1,9	1001	1,7	952	1,6
Фермерські господарства	42932	74,2	43475	74,5	43894	74,3	42101	73,4	41726	73,9
Державні підприємства	371	0,6	360	0,6	354	0,6	345	0,6	322	0,5
Підприємства інших форм господарювання	1525	2,6	1633	2,8	1505	2,6	1553	2,7	1481	2,7

Трансформаційні заходи, що проводились в аграрному секторі України спричинили радикальні перетворення у відносинах власності на землю, котра є базисом діяльності сільськогосподарських підприємств. Однак аграрна і земельні реформи не забезпечили зростання площ земельних ресурсів виробничих кооперативів і держгоспів (рис. 1).

Рис. 1 Розподіл земель сільськогосподарського призначення за категоріями землевласників і землекористувачів у 2013 році

Земельний фонд виробничих кооперативів і державних сільськогосподарських підприємств перманентно зменшується, що унеможлиблює зайняти ключову роль у виробництві аграрної продукції й вирішувати належних чином соціальні завдання на селі.

Дослідження засвідчують, що процес становлення й розвитку соціально-орієнтованих агропідприємств в Україні гальмується недосконалістю правової бази сільськогосподарської кооперації, через несприйняття виробничих кооперативів як підприємств, які по своєму статусу відносяться до групи неприбуткових та покликані забезпечувати, передусім, соціальний захист працівників. Гальмує розвиток кооперативів також практично повна відсутність державної підтримки, котра спрямовується в основному для фермерських господарств і великих агрохолдингів. Практично сільська кооперація, включаючи виробничі кооперативи нині виживає самотужки або банкрутує. За 15 років існування правової бази сільськогосподарської кооперації мали місце суперечливі тенденції: початковий етап її розвитку швидко змінився на спадний, тобто відбулося погіршення ситуації та згорання її мережі. Якщо у 2000 році було зареєстровано 3,5 тис. виробничих кооперативів, то у 2011 – лише – 0,9 тис., і то частина з них існувала лише на папері [8, с. 8]. Аналіз переконливо засвідчує, що в Україні в найближчі роки не можна очікувати інтенсивного їх розвитку. Більше того Державну цільову програму підтримки кооперативів Кабінетом Міністрів України скасовано [9, с.85].

Земельна й аграрна реформи не створили також умов для розвитку державних сільськогосподарських підприємств про що переконливо засвідчують офіційні дані органів статистики (табл.2)

Таблиця 2

Сільськогосподарські угіддя державних агрогосподарств у Карпатському макрорегіоні станом на 01.01.2014р – (тис.га)

	Сільськогосподарські угіддя					
	всього	з них				
		рілля	перелоги	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Україна	958,8	795,8	2,8	31,9	33,5	94,8
Закарпатська	15,6	7,2	-	2,5	2,1	3,8
Івано-Франківська	5,6	4,7	0,1	0,1	0,2	0,5
Львівська	19,9	14,0	0,5	0,5	2,4	2,5
Чернівецька	5,6	4,5	-	0,5	0,4	0,2
Разом по макрорегіону	46,7	30,4	0,6	3,6	5,1	7,0

– За даними Державного агентства земельних ресурсів України

Державні сільськогосподарські підприємства Карпатського макрорегіону володіють менше як 1% сільськогосподарських угідь. В той же час господарства населення мають у володінні й користуванні майже 80% сільськогосподарських угідь. Звісно, що малоземелля, низький рівень підтримки зазначених агроформувань унеможлиблює належним чином забезпечити соціальний захист сільських мешканців.

Аналіз засвідчує, що однією з причин, яка гальмує розвиток державних сільськогосподарських підприємств слугує хибна, нав'язана колишніми

провідниками аграрної реформи думка про те, що державні агрогосподарства потенційно приречені на збиткову діяльність та є антиподом ринкової моделі господарювання. Однак, на наше переконання це далеко не так, оскільки саме держава є тією інституцією, котра повинна безпосередньо забезпечувати соціальний захист, надавати допомогу в розвитку сільських територій. Державні сільськогосподарські підприємства при адекватній допомозі держави зможуть створювати робочі місця, забезпечувати матеріальний достаток селян, надавати допомогу в організації земельних господарств сільськими мешканцями. Штучне відмежування відповідних державних органів від потреби становлення й розвитку державних сільськогосподарських підприємств вважаємо помилкою в процесі організації діяльності усього сільськогосподарського сектора України, про що переконливо засвідчує досвід Ізраїлю та багатьох інших розвинутих країн світу. Не форма власності підприємства слугує визначником розв'язання соціальних проблем на селі, а державна аграрна політика, котру слід спрямувати не лише на підвищення прибутковості господарств, а й на вирішення соціальних завдань на селі.

Висновки. Запровадження ринкової моделі господарювання в аграрному секторі значно загостило соціальні проблеми на селі. Більшість новостворених сільськогосподарських підприємств спрямовують свої зусилля на нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, зростання прибутковості. Натомість, соціальний пакет завдань, передусім створення робочих місць, матеріальний добробут, здоров'я й відпочинок, розвиток сільських територій і інші соціально важливі складові, як правило залишаються поза увагою діючих сільськогосподарських підприємств. Передусім це стосується приватних агрогосподарств, господарських товариств, агрохолдингів тощо. Воно і зрозуміло, оскільки кінцевою метою цих агропідприємств є зростання добробуту їх власників. Саме тому організацією сільськогосподарської діяльності ними спрямовується на розв'язання власних, а вже потім суспільних соціальних завдань.

В складі діючих форм господарювання організовують сільськогосподарську діяльність соціально-орієнтовані агропідприємства до складу яких входять кооперативи (виробничі й обслуговуючі) та державні сільськогосподарські підприємства. Саме вони, згідно чинних установчих документів організації сільськогосподарської діяльності повинні одночасно з чисто виробничими завданнями забезпечувати соціальний захист своїх працівників. Вони є більш демократичні (виробничі кооперативи) в організації управління підприємством та згідно діючого законодавства не відносяться до прибуткових господарств. Практично усі бажаючі мають право брати участь у роботі кооперативу та прийнятті управлінських рішень. Кооперативні господарства часто надають допомогу селянам у використанні власних земельних ділянок. Втім, як засвідчує аналіз в Україні та Карпатському макрорегіоні зокрема, соціально-орієнтовані сільськогосподарські підприємства за результатами імплементації ринкової моделі господарювання не одержали належного розвитку. Їх становлення, функціонування вже тривалий час продовжує залишатися поза увагою адекватних державних структур та органів місцевого самоврядування. Динаміка засвідчує, що кількість зазначених

агроформувань з кожним роком зменшується, банкрутує, що засвідчує про їх недооцінювання, як таких котрі покликані вирішувати, передусім соціальні проблеми сільських мешканців і територій на яких вони проживають. Подолання деструктивів становлення та розвитку соціально-орієнтованих сільськогосподарських підприємств потребує запровадження над ними патронату органів місцевого самоврядування. В кожному регіоні, населеному пункті слід оцінити доцільність, можливості формування та розвиток кооперативів (виробничих, обслуговуючих) агропідприємств державної форми власності та прийняти адекватні рішення. На місцевому рівні, в зв'язку з проведення на загальнодержавному рівні децентралізації слід вирішити найбільш болючі питання, котрі стосуються джерел фінансування, організаційних заходів створення соціально-орієнтованих агропідприємств. При цьому в основу їх формування слід покласти інтереси селянина, його добробут, можливостей вижити в умовах глибокої соціально-економічної кризи в країні. Саме таким чином вдасться подолати безробіття і бідність на селі, забезпечити розвиток сільських територій і припинити депопуляційні процеси.

Література:

- 1.Гусятинський М.В. Державне регулювання інноваційної діяльності в Україні / М. Гусятинський, М. Ігнатенко // Економіка АПК. – 2012. - №9. – С. 89-94.
- 2.Юрчишин В.В. «Зарплатні сльози». Хто винен і що робити ? / В. Юрчишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=814
- 3.В. Геєць. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України / В. Геєць, В. Юрчишин та ін. // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 4–14.
- 4.Крисальний О.В. Теоретико-методологічні засади розвитку спеціалізації і сільськогосподарської кооперації в постреформованому аграрному виробництві / О. Крисальний // Економіка АПК. – 2007. – №6. – С. 3-10.
- 5.Єщенко П. Відновлення соціально-економічного розвитку – пріоритет номер один у світі та в Україні / П. Єщенко, А. Арсеєнко // Економіка України. – 2012. - №1. – С. 36-50.
- 6.Збарський В.К. Проблеми кооперування малих форм господарювання на селі / В. Збарський, О. Волошин // Фінанси України. - 2012. №3. – С. 62-66.
- 7.Статистичний збірник. Сільське господарство України / Державне служба статистики України. // Відп. за випуск О.М. Прокопенко. – К.: 2014.
- 8.Крисанов Д.Ф. Глобалізація в агросфері України: чинники та наслідки \ Д. Крисанов, Л. Удова, О. Варченко і ін. // Вісник аграрної науки. – 2012. - №12. – С. 8-14.
- 9.Кузняк Б.Я. Основні напрями підвищення продуктивності та прибутковості сільського господарства України / Б. Кузняк // Економіка України. – 2014. – №8. – С, 79-87.